
RECENZE

J. A. Stěpanovová, Životopis Bedřicha Engelse
(Svoboda, Praha 1981, 210 s.),
z ruského originálu J. A. Stěpanovova, Fridrich Engels,
Kratkij biografičeskij očerk, Progress, Moskva 1979

- J. A. Stěpanovová přispívá svým obsáhlým dílem Životopis Bedřicha Engelse bezesporu do pokladnice bohaté marxistické literatury. Nejde jen o životopisnou studii, dílo má i teoretický a metodologický význam. Přibližuje a systematizuje základní myšlenky a teze marxismu v nových souvislostech, vřazené do základní osnovy životopisných a historických dat i praktickopolitické činnosti obou zakladatelů marxismu.

Výchozí materiál, z kterého autorka čerpala, je nesmírně bohatý. Jsou to jednak díla klasiků marxismu a jejich korespondence, literární odkazy současníků, jednak analýzy a teoretické dílo V. I. Lenina, dějiny dělnického hnutí a historická situace bezmála jednoho století, tak bohatého na převratné dějinné události. Autorka velmi bedlivě sleduje i vývoj dělnického hnutí, neboť účast v politickém boji proletariátu je neoddělitelnou součástí teoretické činnosti Marxovy i Engelsovy.

Práce jako celek je vyvážená, zajímavá a podnětná, poučná svou obsahovou hloubkou i věcností a střídavostí. Je rovněž dokladem velkého přátelství a humanismu obou tvůrců marxismu.

Citlivě a věcně autorka přibližuje čtenáři velikost a lidství Bedřicha Engelse, jeho životní osudy, jeho neocenitelnou teoretickou i praktickou činnost pro věc proletariátu. Život B. Engelse byl naplněn prací, hledáním, tvůrčím neklidem i radostí z vykonané práce. Jeho ži-

votní optimismus a nezdolná životní energie nás přesvědčují o jeho plodném a šťastném životě.

Práce J. A. Stěpanovové přináší také svědectví o nebyvalé a ojedinělé tvůrčí spolupráci dvou myslitelů, kteří se podivuhodně doplňovali a neobyčejně vzájemně obohacovali. Přináší svědectví o ryzím přátelství a soudružské obětavosti. Nežili pro sebe, ale pro ty, kteří v dějinných zápasech neměli co ztratit, leda své okovy. Zůstanou proto vždy mezi námi, vzorem pro ty nejlepší a nejpokrokovější v dějinách.

Recenzovaná práce si tedy plným právem zaslouží naši pozornost. Stručně k obsahu jednotlivých kapitol.

I. Dětství a mládí

V první, úvodní kapitole autorka líčí období dětství a mládí B. Engelse, těžkosti, s kterými zápasil ve společenském prostředí, v němž žil. Formování Engelseva sociálního citění a kritického postoje ke světu, v němž vyrůstal, je neoddělitelně spjata s místem, kde se narodil (28. listopadu 1820) a kde v mládí žil, s rodným Wuppertalem. Rýnská provincie byla prvním místem v Německu, kde se rozvíjí kapitalistický průmysl, který s sebou zároveň přináší sociální těžkosti, zbídačování a vykořisťování. Ve své první publikované práci Dopisy z Wuppertalu (1839) popisuje Engels právě tyto neutěšené poměry vyvolané rozmáhající se kapitalistickou výrobou. Pro kritického a vnímavého chlapce toužícího po vzdělání nebylo jednoduché podrobit se rozhodnutí otce, který pro něj

zvolil kariéru obchodníka. Nemohl proto ani dokončit gymnaziální studia, odchází do Brém na praxi k velké obchodní firmě. Mladý Engels se s tímto rozhodnutím nikdy vnitřně nesmířil. Právě to jej v mládí vedlo k nesmírné houževnatosti až tvrdošijnosti neustále rozšiřovat svůj rozhled a vědomosti, vzdělávat se.

II. Počátky Engelsovy politické činnosti

Druhá kapitola popisuje Engelsův pobyt v Brémách (září 1837—1841) a Berlíně (1841—1842) a počátky jeho politické činnosti. Utváření politických názorů mladého Engelse je nesmírně pozoruhodné. Proto si autorka všímá podrobněji těch společenských a politických okolností, které ovlivňují vznik i utváření jeho světového názoru. Rozmach třídních bojů v Evropě v letech 1830—1834, formující se proletariát i opozice. Engels se plně a nadšeně účastní všeho nového, vystupuje jako zanícený revoluční demokrat. Už první články, uveřejňované anonymně, vyvolaly velký ohlas i bouři nevole. I Engelsovi přátelé z rodného Wuppertalu byli jeho politickými názory uvedeni do rozpaků, ba přímo zděšení. Za pouhé dva roky brémského pobytu prodělal Engels obrovský vývoj.

V r. 1841 navštěvuje Engels jako mimořádný posluchač berlínskou univerzitu, účastní se filozofických bojů mladohegelovců. Autorka vybírá tu etapu Engelsovy tvůrčí práce, která je spojena s jeho filozofickými díly, na nichž můžeme pozorovat jeho přechod od idealismu k materialismu (Schelling a zjevení).

Když se v roce 1842 vrátil Engels do Barmenu, navrhl mu otec, aby odjel na obchodní praxi do Anglie.

III. Přechod k materialismu a komunismu

Obsahem třetí kapitoly je Engelsův pobyt v Anglii (listopad 1843—srpen 1844) a jeho spolupráce s časopisem Deutsch—Französische—Jahrbücher, který redigoval K. Marx v Paříži.

Pobyt v Anglii znamenal pro Engelse mnoho. Klasická země kapitalismu a v ní formující se anglický proletariát i ostré třídní rozdíly upoutávají Engelsovu trvalou pozornost. V tomto prostředí vzniká jeho velké dílo Postavení dělnické třídy v Anglii. Engels je nadšen chartis-

tickým hnutím, seznamuje se rovněž s anglickými socialisty, propaguje mezi nimi socialistické hnutí ve Francii i v Německu.

Autorka dokumentuje Engelsův přechod na materialistické pozice a jeho vývoj ke komunistickým názorům nejen na jeho teoretických pracích (Nástin kritiky politické ekonomie, Postavení dělnické třídy v Anglii). Vychází dál z řady statí a článků z tohoto období, jejichž obsahem je analýza sociálního a politického zřízení v Anglii i z přímé Engelsovy účasti v dělnickém hnutí.

IV. Spolupráce a přátelství s Marxem. Vypracování základů vědeckého komunismu. Boj za vytvoření proletářské strany (1844—1848)

V roce 1844 se Engels vrací do Německa. Na své cestě se zastavil v Paříži, kde navštívil K. Marxe. Zde vzniká nebyvalé přátelství i budoucí spolupráce. Engelsův život je od této chvíle tak dojemně prolnut s osudy a dílem Marxovým, že je od sebe nelze odlišit, a proto i autorka vede citlivě čtenáře dál životní cestou těchto dvou génů.

Během Engelsova pobytu v Paříži se ukázalo, že oba došli různými cestami ke stejným závěrům. Tato shoda názorů byla východiskem budoucí spolupráce jak teoretické, tak v praktickém politickém boji dělnických socialistických stran, na němž se oba podíleli. Teoretické úvahy, v nichž analyzují proces kapitalistické výroby, je přivádějí k praktické politické činnosti. Myšlenka o celosvětové historické úloze proletariátu musela být realizována, bez toho by teoretické učení ztrácelo politický smysl. A právě realizaci této základní ideje marxismu věnuje Engels v budoucnu nejvíce svých tvůrčích sil.

Za prvního, krátkého setkání v Paříži vzniká společné dílo, v němž jsou formulovány základy materialistického světového názoru, ostře koncipované proti mladohegelovcům (Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky). Právě zde na tomto místě, proti názorům Bruna Bauera a jeho stoupenců, kteří se domnívali, že dějiny tvoří jen vynikající osobnosti, zazněla jedna ze základních tezí historického materialismu, že skutečnými tvůrci dějin jsou lidové masy.

Druhé společné teoretické dílo Německá ideologie bylo významné pro oba tím, že si v něm ujasňovali věci „pro sebe“. Byla zde poprvé vyslovena myšlenka o objektivně zákonitém, historicky podmíněném střídání společenskoekonomických formací. V Německé ideologii je zformulována řada výchozích tezí historického materialismu, politické ekonomie i vědeckého komunismu. Proto autorka věnuje tomuto dílu výraznou pozornost.

Nedílnou součástí tvůrčí práce Marxe i Engelse je i aktivní politická práce v socialistickém hnutí. Autorka velmi bedlivě sleduje prakticko-politickou činnost obou, analyzuje složité politické poměry, v nichž se snaží Marx i Engels prosadit nové myšlenky. První významná praktickopolitická činnost je spojena se Svazem spravedlivých. Marx i Engels, kteří si předsevzali založit proletářskou stranu, nemohli nebrat v úvahu komunistické hnutí, které už mezi německými dělníky existovalo. Bylo však nutno vyjasnit zásadní otázky týkající se komunistického hnutí. Mnoho sil muselo být vynaloženo v boji proti buržoazní a maloburžoazní ideologii, která oslabovala dělnické hnutí. Velkým úspěchem pro Marxe i Engelse v této etapě politické práce bylo, když oficiálně vstoupili do Svazu a byli vyzváni, aby se aktivně zúčastnili práce při jeho reorganizaci a při vypracovávání programů. Autorka velmi podrobně a zasvěceně seznamuje čtenáře s atmosférou těchto událostí, které byly tak významné pro celé dělnické hnutí. Vždyť Manifest komunistické strany, první programový dokument, který je odkazem této etapy revolučních bojů, je i významným teoretickým dílem, v němž jsou zformulovány nové myšlenky s takovou vědeckou autoritou, které v dějinách dosud nebylo.

V. Revoluce 1848—1849

Autorka dokumentuje účast B. Engelse v masovém revolučním boji let 1848—1849 na celé řadě událostí těchto pohnutých let. Sugestivně líčí etapu revolučních bojů v řadě západoevropských zemí a Marxovu a Engelsevu účast v nich, zejména pak jejich podíl v německé revoluci. Cílem Marxe i Engelse bylo dovést buržoazně demokratickou revoluci až do konce a zároveň připravit masy na revoluci socialis-

tickou. Z této etapy jejich revoluční činnosti je nejvýznamnější práce v *Neue Rheinische Zeitung*. Semknutí proletářských mas kolem tohoto časopisu bylo nezbytné. Maloburžoazní, oportunistické tendence uvnitř dělnického hnutí působí proti snahám zakladatelů marxismu, kteří bojují s těmito názory trpělivě, vytrvale a zásadově. Dramatičnost těchto událostí jistě upoutá i zasvěceného čtenáře.

Události ve Francii, porážka pařížského proletariátu, podnítily Engelse k řadě studií o vojenských a strategických otázkách v revoluci. Ani tato stránka Engelsevy tvůrčí práce není opomenuta. Engels vypracoval plán ozbrojeného povstání pro německé povstalce, který již spojoval s celkovou perspektivou revolučního boje v Evropě. Celý jeho projekt byl dokladem marxistického přístupu k problému. Sám se také aktivně bojů účastnil. Neúspěch povstání a vítězství kontrarevoluce mělo své objektivní důvody. Události těchto let prověřily různé teorie i politické platformy. Realnost životnosti marxismu byla ověřena. Proto se Marx i Engels věnují dále rozpracování otázek strategie a taktiky. Zejména Engels analyzuje své zkušenosti z ozbrojeného boje, a rozvádí tak dál marxistickou teorii ozbrojeného povstání. Účast v politickém boji měla své důsledky. I přes značné obtíže, které s sebou přinášelo porevoluční období, se brzy podařilo obnovit činnost Svazu komunistů. Engels se podílel na tomto mezinárodním semknutí proletariátu velmi aktivně. Objektivní situace pro nový rozmach revoluce se prudce změnila a bylo nutné naprosto otevřené a s odvahou požadovat revizi taktiky strany. Marx a Engels proto navrhnou změnit v dané etapě taktiku tak, aby odpovídala nové fázi boje. Nepochopení nové taktiky u „levicově“ oportunistické frakce vyvolalo obtíže uvnitř Svazu.

Za nejdůležitější úkol své teoretické práce z prvních let po revoluci považovali analýzu poučení z těchto revolucí a zobecnění nových zkušeností z revolučního boje. Tomu byly věnovány Marxovy práce *Třídní boje ve Francii 1848—1850* a *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta* a rovněž Engelsem napsané práce

Německá selská válka a Revoluce a kontrarevoluce v Německu.

Autorka podrobně rozebírá Mārxy i Engelsovy práce vzniklé v porevolučním období, aby čtenáři přiblížila logiku závěrů, ke kterým autoři došli. Ukazuje, jak použití metody historického materialismu, kterou Engels mistrně ovládal, je dokladem jeho skvělé analýzy předpokladů, hybných sil, hlavních etap, mezinárodní situace; výsledků a poučení z revolucí.

Vedle teoretické činnosti přispívají stále Marx i Engels intenzivně také k tomu, aby se proletářští revolucionáři sjednotili, a podílejí se na výchově jejich kádrů.

VI. Období reakce a nového vzestupu buržoazně demokratického hnutí

Změna politické situace související s nástupem reakce měla samozřejmě vliv na životní podmínky vůdců proletariátu. Dolehly na ně všechny hrůzy vyhnanství a hmotné bídy. Proto se Engels v roce 1850 musel přestěhovat do Manchesteru, kde začal pracovat jako úředník u firmy Ermen a Engels. Přestože Marx a Engels museli žít dvacet let každý v jiném městě, jejich přátelství se ještě více upevnilo. Svědčí o tom jejich bohatá korespondence. Z tohoto cenného literárního odkazu autorka čerpá, když přibližuje čtenáři představu o nejnezištnějším a nejoddanějším Marxově příteli, Bedřichu Engelsovi. Engels dělal všechno, aby ušetřil Marxovu rodinu strádání. Vypomáhal Marxovi hmotně také vlastní literární prací. Vedle velkého počtu článků, které napsal za Marxu pro *New-York Daily Tribune*, pomáhal mu ještě tím, že překládal jeho články do angličtiny. Marx si velice vážil encyklopedických znalostí svého přítele, šířky jeho vědeckých zájmů i fenomenální paměti. Proto se také na něj často obracel při řešení nejrůznějších teoretických otázek. Engels tak pomáhal a usnadňoval Marxovi práci na Kapitálu.

V Engelsově teoretické práci zaujímá během jeho pobytu v Manchesteru význačné místo studium vojenských věd. Engelsových prací a článků o vojenství je mnoho. Základní marxistické teze o válce a vojenství Engels zobecnil a formuloval ve svém *Anti-Dühringu*. Vedle studia vojenských věd se Engels v Manchesteru věnoval

také studiu jazyků. Engels mluvil a psal plynule ve dvanácti jazycích a četl téměř ve dvaceti jazycích. Záliba i mimořádné nadání v tomto oboru znamenalo pro Engelse poznat i dějiny příslušného národa, jeho kulturu, literaturu atd. Toto studium velmi pomohlo Engelsovi v osmdesátých letech, když se zabýval dějinami starých Germánů, a při psaní knihy *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Koncem padesátých let začal také Engels důkladně studovat přírodní vědy. Zabývá se myšlenkou zpracovat materialistický výklad dějin přírodních věd v *Dialektice přírody*. Současně se také aktivně účastní praktické revoluční práce. Aktivně pracuje v chartistickém tisku, vykonává propagandistickou a organizační práci.

VII. I. internacionála a Pařížská komuna

Oživení buržoazně demokratického a zejména národně osvobozenického hnutí koncem padesátých let a na začátku šedesátých let přispělo k politickému probuzení dělnické třídy. Celková situace byla tehdy příznivá pro vytvoření masové mezinárodní organizace proletariátu. Myšlenka mezinárodní proletářské solidarity může být konečně uskutečněna. Marxův i Engelsův houževnatý boj za tuto myšlenku byl dovršen v roce 1864 založením Mezinárodního dělnického sdružení — I. internacionály. Programové dokumenty Internacionály (*Inaugurální adresa a Prozatímní stanovy*), které zpracoval Marx, jsou přesvědčivým dokladem vyhraněných a zralých idejí vědeckého komunismu. Oba neúnavně usilují o sjednocení dělnického hnutí různých zemí. Neméně významné je i překonávání sektářských a maloburžoazních tendencí v rámci hnutí, boj proti anglickým tradeunionistům, francouzským proudhonistům a německým lassallovčům. I když se Engels, který stále žil a pracoval v Manchesteru, nemohl bezprostředně zúčastnit založení Internacionály a práce v jejím řídicím orgánu, v generální radě, přesto Marxovi velmi účinně pomáhal při vedení Internacionály. Engels svými novinovými články vystupuje na obranu marxismu proti jeho buržoazním i maloburžoazním odpůrcům. Marxův i Engelsův boj za principy Internacionály měl obrovský vliv na vytvoření dělnické organizace v Německu. Vedle složité práce

při řízení Internacionály zabývá se Marx intenzivně teoretickou prací. Dokončuje první díl Kapitálu. Toto vše za velmi těžkých podmínek ve svém osobním životě. I zde se opět často obrací na Engelse, který mu přátelsky morálně i hmotně pomáhá. Engelsova pomoc při práci na Kapitálu se neomezovala jen na hmotnou péči o Marxe a jeho rodinu. Marx se s ním také radil o nejdůležitějších teoretických problémech. Dokladem toho je i skutečnost, že Engels znal zvláštnosti a metodu Marxovy práce a využil jich při vydávání druhého a třetího dílu Kapitálu po jeho smrti. Bez toho by toto dílo nebylo vůbec vyšlo. Životní osudy obou klasiků jsou v tomto období naplněny neúnavnou teoretickou prací.

V roce 1869 konečně Engels opustil firmu a spolupracovat naplno s Marxem. Nejdůležitější bylo, že mu mohl více pomáhat při řízení proletářské strany, která právě tehdy v Německu vznikla. Mohl se také více věnovat vlastní vědecké práci. Když se Engels přestěhoval do Londýna, stal se na Marxův návrh členem generální rady Internacionály. Spolu s Marxem řídí kampaň za uznání Francouzské republiky současně však odhalují francouzskou vládu a varují proletariát. Přestože kritizovali chyby, jichž se Komuna dopouštěla, vysoce hodnotili hrdinství pařížských dělníků a na základě zkušeností z jejich boje formulovali řadu závěrů, velmi důležitých pro revoluční teorii (Občanská válka ve Francii).

Prusko-francouzskou válkou a Pařížskou komunou končí významné období dějin dělnického hnutí, v němž marxismus prokázal své prvenství. Přesto nebo právě proto na něj útočí odpůrci i oportunistické živly v Internacionále. Zkušebním kamenem pro různé směry v Internacionále byl nyní poměr ke Komuně, k diktatuře proletariátu a k proletářské straně. Engels neúnavně pracuje v Internacionále, rozvíjí jak rozsáhlou praktickou, tak i organizační činnost. Vynaložil velkou energii na svolání londýnské konference Internacionály v září 1871. V období po konferenci sehrál významnou úlohu při propagaci usnesení této konference a při odhalování škodlivé anarchistické ideologie a podvrtné činnosti bakuninovců.

Engels se podílel rovněž velmi aktivně na přípravě haagského kongresu. V tomto období se vystupňoval dlouholetý boj s bakuninovci, který Haagský kongres ukončil. Marxismus ideově zvítězil nad anarchismem i reformismem.

Význam zakladatelů marxismu při praktické politické činnosti v období I. internacionály je dokumentován i dále řadou konkrétních akcí, které měly nesmírný vliv zejména při výchově kádrů, které se později stávají jádrem dělnických stran. Když I. internacionála splnila svůj úkol, byla vystřídána obdobím, kdy vznikaly masové socialistické dělnické strany na půdě jednotlivých národních států. Myšlenka mezinárodní solidarity proletariátu musí být proto novým podmínkám odpovídajícím způsobem přizpůsobena.

VIII. Období po pádu Pařížské komuny a po rozpuštění I. internacionály. Marxova smrt (1883)

Nové historické období je charakteristické „klidem“ bez revolucí. Marx a Engels se věnují především tomu, aby vytvářející se proletářské strany v každé zemi připravily pro nastávající boj za socialistickou revoluci, za diktaturu proletariátu. Vychovávají vedoucí kádry těchto stran a pomáhají jim při vypracovávání programů a při stanovení strategie a taktiky. Bedlivě přitom přihlížejí ke specifitě každé země i úrovni hnutí v této zemi. Zásadně uplatňují v této práci metodu marxistické dialektiky. Z toho vyplývá, že se jejich řídicí a jednotící úloha v mezinárodním dělnickém hnutí nezmenšila. Hlavní tíha práce dolehla v tomto období na Engelse. Zvláštní pozornost oba věnují německému dělnickému hnutí. Svědčí o tom jejich neúnavný boj proti lassallovským názorům, které Marx podrobuje zásadové kritice. Současně vysvětluje řadu důležitých teoretických otázek a dále rozvíjí svou revoluční teorii (Kritika gothajského programu). Engels se chopil úkolu kritiky Dühringova maloburžoazního socialismu v seriálu článků vycházejících pod názvem Pana Eugena Dühringa převrat vědy (vyšly později jako kniha pod názvem Anti-Dühring).

Přestože Marx a Engels věnovali tak velkou

pozornost německému dělnickému hnutí, sledovali pečlivě hnutí také v jiných zemích, zejména ve Francii a Anglii. Současně pokračují ve svém teoretickém studiu, které považovali za důležitou součást své stranické práce. Hlavním předmětem Marxova teoretického studia byla práce na druhém a třetím dílu Kapitálu. Engels kromě intenzivní propagace marxismu a jeho obhajoby v tisku pokračoval v dalším studiu přírodních věd, vrací se k Dialektice přírody. Práce na tomto skvělém díle je přerušena Marxovou smrtí a zůstává nedokončena.

Marxova smrt zasáhla Engelse nesmírně bolestně. Engels pronesl nad hrobem svého přítele památnou řeč, která svědčí o jeho oddanosti jak příteli, tak věci komunismu.

IX. Po Marxově smrti (1883—1895)

Věrný géniu svého přítele, na úkor práce na vlastních problémech, soustředí se Engels s neúnavností hodnou obdivu na dokončení Kapitálu. Obrovskou práci, kterou vykonal při vydávání druhého a třetího dílu, můžeme sledovat jen s obdivem a pochopením pro velikost člověka, který si své zásluhy jen nerad připouštěl.

Engels přežil Marxe o dvanáct let a za tuto dobu napsal mnoho článků a vydal dvě knihy, jež měly značný teoretický význam (Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu v r. 1884, Ludvík Feuerbach a vyústění německé filozofie v r. 1888). Neméně významné jsou Engelsovy dopisy napsané na začátku devadesátých let, v nichž se zabývá historickým materialismem (C. Schmidtovi, P. Ernstovi, J. Blochovi, F. Mehringovi aj.). Kromě toho pokračoval v řízení mezinárodního proletářského hnutí, stál u zrodu II. internacionály a neúnavně bojoval proti oportunismu.

Po založení II. internacionály se jeho stranickopolitická činnost ještě více rozrůstá. Jak se zostřovala mezinárodní situace a blížilo se období nových revolučních bitev, zajímal se Engels zejména o vnitřní vývoj v Rusku a perspektivy ruské revoluce. S nadšením uvítal první stoupence marxismu v Rusku, skupinu Osvobozené práce. Varoval však ruské marxisty před dogmatismem, školometstvím, jež jsou naprosto cizí Marxovou učení. Až do konce

svého života byl Engels přesvědčen o vítězství dělnické třídy. Zemřel v očekávání nové etapy lidských dějin, v předtuše revolučních zápasů, které měly nastolit osvobození od jakéhokoli vykořisťování.

X. Věčně živé revoluční učení

B. Engels zemřel na přelomu nové epochy (5. srpna 1895). Marxismus byl v příštím období vystaven tvrdé zkoušce. Oportunisté v II. internacionále začali revidovat marxismus v jeho základních tezích. Díky ruskému proletariátu a zejména jeho teoretikovi a vůdci V. I. Leninovi bylo toto učení rozvíjeno důsledně v duchu jeho zakladatelů. Lenin zásadově bojoval za čistotu marxismu, hájil Marxovo a Engelsovo učení před nejrůznějšími revizemi, překrucováním a vulgarizací. Současně v čele ruského proletariátu realizovat revoluční ideje marxismu-leninismu v praxi. Splnila se Engelsova předpověď, že rozvoj revoluce v Rusku se stane mezníkem ve světových dějinách.

Bedřich Engels byl a je významou postavou revolučního hnutí proletariátu i jeho nové a tvůrčí ideologie. Sovětští marxisté věnují velkou pozornost vědecké analýze teoretického odkazu zakladatelů marxismu. Proto také život a dílo B. Engelse, jeho teoretická práce i politická činnost jsou stále předmětem vědeckého zájmu sovětských odborníků. J. A. Stěpanovová navazuje na bohatou tradici sovětské Engelsovy biografie. Vychází však z širších souvislostí, využívá vědeckého odkazu K. Marxe i B. Engelse, zachycuje významná údobí jejich života v návaznosti na společenské poměry a politické události dané historické etapy, aby podala autentické svědectví o vzniku revoluční teorie proletariátu. Díky odborné erudici a literárním zkušenostem autorky máme dnes k dispozici zajímavou publikaci, která úrovní odborného zpracování přesahuje běžné studie tohoto typu. I když publikace není už doslova vědeckou aktualitou, přece jen je možné ji formou informace připomenout a doporučit zejména jako vhodnou doplňkovou studijní literaturu pro naše studenty.

Květa Filipská